

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2017, Yıl:5, Sayı:9*

Geliş Tarihi: 29.08.2016

Kabul Tarihi: 14.03.2017

Sayfa:1-21

ISSN: 2147-8872

KÖKTÜRK ABİDELERİNDE “+DA” EKİNİN KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ, CÜMLELERDEKİ DURUMLARI VE FONKSİYON YÜKLERİ

Ayşe Aydın*

Özet

Türk dili, tarihi, edebiyatı, sanatı, töresi hakkında önemli bilgiler veren Orhun Abideleri, Köktürk İmparatorluğu'nun ünlü hükümdarı Bilge Kağan devrinden kalma üç adet yazılı dikili taşır. Tonyukuk Abidesi, Kül Tigin (Köl Tigin) Abidesi, Bilge Kağan Abidesi. Bu çalışmada, bu üç Köktürk metnindeki “+DA” eki ve kullanıldığı cümleler tespit edilerek, bu cümlelerde bu ekin hangi işlevlerle, hangi tür fiillerle ve hangi tür yapılarla kullanıldığı örnekleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun sonucunda da bugün birçok lehçe, şive, Türkiye Türkçesi ağzlarında karşılaştığımız isim hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılması veya fonksiyon kayması görüşleri, bu ekin çağrıştırdığı fiillerden farklı fiillerle kullanılmasının sonuçları, edatlı veya edatsız kullanımlarına göre isim-isim arasında ve isim-fiil arasında kurduğu ilişkiler, üstlendiği görevleri karşılayan farklı ekler (+DIn, +(K)A, +GARU, +(r)A) Köktürk metinlerinde tanıkları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca ek-kelime ilişkisinde hâl ekinin ismi bağladığı fiilin anlamının eke, ekin fonksiyonunun da fiile göre değişip değişmediği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köktürk, hâl, fonksiyon, bulunma, fiil, edat

USE OF FORMS THE MORPHEME OF “+DA” IN THE KÖKTÜRK MONUMENTS, STATUS AND FUNCTION LOAD IN SENTENCES

Abstract

Turkish language, history, literature, art, Orkhon Inscriptions providing important information about the ceremony, Köktürk empire famous ruler

• Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, ayse@sakarya.edu.tr

Bilge Kagan dating from the era are written six obelisks. However, three of the paper is very important: Tonyukuk monument, Kül Tigin monument, Bilge Kagan monument. In this study, in that three Köktürk texts the morpheme of "+ DA " and by determining the sentences used in this sentence which function with this supplement , which will be put forward with such acts and instances in which it is used in such structures. As a result, many dialects today, accent, Turkey used interchangeably attachments state the name we encounter in Turkish dialects or function shift opinion, the result of using different verb from the verb that evokes this crop, prepositions or by the prepositional case of use between name-names and relationships established between noun-verb, morpheme meet different functions to meet (+ DIn, + (K)A +GARU) will be put forward by witnesses in Köktürk text. Moreover, the additional word-association in the meaning of the verb to bind the name of the state in addition to the annex, the annex will focus on functions which change according to the act.

Keywords: Köktürk, case, function, locative, verbs, prepositions

Giriş

Türk dili, tarihi, edebiyatı, sanatı, töresi hakkında önemli bilgiler veren Orhun Abideleri¹, Köktürk İmparatorluğu'nun ünlü hükümdarı Bilge Kağan devrinden kalma üç adet yazılı dikili taşdır. İki taştan oluşan Tonyukuk Abidesi, kendisi tarafından Kül Tigin Abidesine cevaben 732-734 senelerinde (Sertkaya 1995: 113-128), Kül Tigin (Köl Tigin) Abidesi 732, Bilge Kağan Abidesi ise 735 yılında dikilmiştir. Kül Tigin Abidesi, Bilge Kağan'ın ağzından yazılmıştır. Bu abidelerden Kül Tigin ve Bilge Kağan Abideleri, Koçho Tsaydam bölgesindeki Orhun Irmağı civarında; Bilge Tonyukuk Abideleri ise, Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinden yaklaşık 360 km uzakta, Tola Irmağı'nın yukarı yatağındaki Bayn Tsokto (Bayn Çokto) bölgesindedir. Türk ve Türkçe adı, Türkçe metinler içerisinde ilk kez Doğu Köktürkler dönemine ait bu abidelerde geçmektedir.

Orhun Yazıtı çözüldükten sonra, abideler üzerine, metin ve tercümeyle yönelik başta Thomsen ve Radloff olmak üzere pek çok âlim araştırma yapmış, Türkiye'de de abideler üzerine ilk çalışma, Thomsen'in yayını esas alınarak Necip Asım tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra H. N. Orkun, "Eski Türk Yazıtları" adlı çalışmasını yazar. İlerleyen dönemlerde de Talat Tekin, Orhun Abidelerinin gramerini neşreder. 1994 yılında da Cengiz Alyılmaz, "Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi" adlı doktora tezini sunar. Günümüze kadar da abideler pek çok yönden araştırma konusu olmuştur².

Bu çalışmada, Köktürk Abidelerinden hareketle ek-kelime ilişkisinde hâl ekinin ismi bağladığı fiilin anlamının eke, ekin fonksiyonunun da fiile göre değişip değişmediği üzerinde durulacaktır.

Ad çekimi, adların birbirleri veya fiiller ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere, belirli eklerle birleşerek aldıkları şekillerdir. Adlar cümle içinde bağımsız değildirler. Cümlenin ad, edat, fiil gibi öteki öğeleri ile sürekli bir bağlantı içindedirler. Adlar,

¹Konumuzu teşkil eden örnekler Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk Abidelerinden alınmıştır. Ercilasun'un "Türk Dili Tarihi" adlı kitabında "umumî olarak "Orhun Abideleri" diye adlandırılan Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge kağan bengu taşları, Köktürk edebiyatının en uzun ve en mükemmel örnekleridir."(Ercilasun, 2004: 131) açıklamasından hareketle bu üç büyük taş temsilen "Orhun Yazıtları" değil "Orhun ~ Köktürk Abideleri" ifadesini kullandık.

²Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Bican ERCİLASUN, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 128-137)

cümlelerin örgüsünü oluşturan bu bağlantıyı kurabilmek için, ilişkinin türüne göre çeşitli durumlara girerler. Adların girdikleri bu hâllere *ad durumları* denir. (Korkmaz, 2003:266). Karaağaç, ad durum eklerini, *ekli ve edatlı hâl çekimi* başlığı altında isim-isim, isim-fiil ilişkisini sağlamakta, sözleri bir araya getirmekte kullanılan başlıca öğeler olarak açıklar. +DA ekini bulunma hâl çekimi içerisinde verir ve şu şekilde izah eder: söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleştirdiği yer ve zamanın adı, bulunma çekimine girer. Bulunma çekiminin ana işlevi, bulunma ifade etmektir. Bu görevin yanı sıra yer, zaman, iş, devamlılık, süreç vb. işlevleri de vardır³

Dil tarihimizde üst fonksiyonda hâl eki, alt fonksiyonunda da umumiyetle bulunma görevinde tanımlanan +DA ekinin Orhun Abideleri esas alınarak söz diziminde üstlendiği görevlerin ayrıntılı dökümü için Cengiz Alyılmaz tarafından hazırlanan doktora tezine bakılabilir. Konunun bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmı ise ekin, eklendiği isimle bağlandığı fiil arasındaki görev ilişkisidir ki hâl ekleri isim ile fiil arasında işlevi üstlenen eklerdir. Bu işlevi hem isim ile fiil arasında kurulan tamlamada, hem de isimden cevherî ek fiille fiil teşkilinde yerine getirirler.

Ali+Ø+Ø gel-Ø-di+Ø+Ø

Ali+Ø+den gel-Ø-di+Ø+Ø

Özne hâl eki

İşaretleme hâl eki

Gel-Ø-miş+Ø+Ø+Ø+i-Ø-di+Ø+Ø

Özne hâl eki

Türkçe’de hâl kategorisi farklı şekillerde izah edilmesinin yanı sıra çoğaltıcı ya da indirgeyici tasnif yöntemleri ışığında değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. Semra Alyılmaz “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi” adlı yazısında “Hâl Kategorisi” üzerinde detaylı literatür bilgisi verdikten sonra “Gemalmaz tarafından başlatılan ve yüksek lisans/doktora öğrencileri tarafından geliştirilerek devam ettirilen hâl hategorisi ile ilgili anlam esaslı işlevsel bakış açısı ışığında Türkçe hâl kategorisinin esas itibarıyla şu alt gruplardan oluştuğu belirlenmiştir.” diyerek bize bu ek türünün şu alt görevlerini maddeler halinde sunar:

1.Yalın Hâl, 2. Seslenme Hâli, 3. Özne Hâli, 4. Nesne Hâli (4.1. Belirtisiz Nesne Hâli, 4.2. Belirtili Nesne Hâli), 5. Belirten Hâli 6. Belirtilen Hâli 7. Bulunma Hâli (7.1. Zamanda Bulunma Hâli, 7.2. Yerde (Mekânda) Bulunma Hâli) 8. Ayrılma Hâli 9. Çıkışlık/Kaynak Hâli 10.Yönelme Hâli 11. Yaklaşma Hâli 12. Birliktelik-Beraberlik Hâli 13. Karşıtlık Hâli 14. Hedef Hâli 15. Sebep Hâli 16. Vasıta Hâli 17. Görelilik Hâli 18. Nasıllık Hâli 19. Nicelik Hâli (19.1. Kesin Değer Hâli, 19.2. Yaklaşık Değer Hâli) 20. Karşılaştırma Hâli 21. Sınırlandırma Hâli (21.1. Yerde Sınırlandırma Hâli, 21.2. Zamanda Sınırlandırma Hâli) 22. Benzetme Hâli (Alyılmaz, 1994; Börekçi, 1995; Alyılmaz, 1998; Daşdemir, 2000; Kara, 2001; Mert, 2002...vd.).⁴ Yapılan sınıflandırmalar içerisinde en detaylı tasnif olması sebebiyle ele aldığımız bu 22 alt görevin herhangi bir metinde yeni bir görevle, bir başka ifadeyle hâl ile karşılaşılması ihtimaliyle sayısının artabileceğini de belirterek son derece faydalı olduğu düşüncesindeyiz.

Çalışmamızda örnekler için Orhon Yazıtları (Tekin, 2008), Orhun Abideleri (Ergin, 2000), Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu (Alyılmaz, 2005) adlı eserlerden faydalanılmıştır. Tarama sonucunda tespit edilen örnekler ekin cümledeki işlevlerini göstermek bakımından aşağıdaki şekilde

³ Günay KARAAĞAÇ, Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul-2009, s.61-68).

⁴ Semra, ALYILMAZ, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, Dil Araştırmaları, Sayı: 7 Güz 2010, s. 110-111.

tasnif edilmiş ve ekin bu alt fonksiyonda kaç kez kullanıldığı da parantez içerisinde başlığın sonunda gösterilmiştir⁵:

İşaretleme hâli eki fonksiyonu (6):

Özneye işaret

teñri teg **teñride bolmış** türk bilge kağan bödke olurtum “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge kağanı, bu zamanda oturdum.”⁶ (BKC-1.1.3)⁷

teñri teg **teñride bolmış** türk bilge kağan bu ödke olurtum “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge kağanı, bu zamanda oturdum.”⁸ (KGC-1.3)

Metinlerde iki yerde ve bu yapıda görülen “+DA” eki, *bol-* fiiliyle birlikte “tanrıdan olan” gerçek anlamıyla değil, “bol-“ eyleminin manasını değiştirerek, “tanrı tarafından yaratılmış” manasıyla karşılanmalıdır. “bol-“ eyleminin manası somuttan soyuta aktarılmıştır.

Nesneye işaret

+Ø+(s)I+n+DA ur-

Aşağıdaki örnekte +DA eki, “**yarık**ında (ur-), **yalmasında** (ur-) ifadelerinde işaretleme hâli eki fonksiyonundadır. Adeta alt fonksiyonda “ok” ile başka bir şeyi değil de “zırh”ını veya “kaftan”ını vurmuş, yani vurulan nesneyi işaretlemiştir:

yarıkında **yalmasında** yüz artuğ okın urtı, yüziğe başına bir ok t(egürmedi...) “Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi.”(KDC-33.26-27)

+Ø+(I)m+(Ø)+DA

(7) (azu bu) (8) **sabımda** igid bar ğu? “Yoksa bu (8) sözümde yalan var mı?” (BKC-8.1.1)

hal azu bu **sabımda** igid bar ğu? “Yoksa bu sözümde yalan var mı?” (KGC-10.16)

Karşılaştırma hâli eki fonksiyonu (10):

Ek, metinlerde bu fonksiyonu edatlarla birlikte kazanır. Edatsız kullanımı yoktur. Üst yapıda isim olan “*yig, artuğ, yan, içre*” gibi kelimeler aşağıdaki cümlelerde isimden sonra gelerek bağlı olduğu bu isimle cümlenin diğer öğeleri arasında **zaman, mekân, yön, tarz, benzerlik, başkalık**⁹ gibi yönlerden çeşitli ilgiler kurduğu için yazımızda görev olarak edat adıyla karşılanmıştır.

⁵ Hâl ekleri, üst fonksiyonda eklendikleri kelimeleri cümlenin yapısının birer parçası haline getiren çekim eklerinden biridir. Cümle düzeyinde isim-isim ve isim-fil arasında bağ kurup ismi eklediği fiile göre sınırsız sayıda hâle sokarlar. +DA ekinin fonksiyonları genel dil içerisinde kullanıldığı cümleler kadardır, ancak konumuz gereği Orhun Abidelerinde bu görevlerle tespit edilmiştir. Yani genel dil içerisinde bu görevlerin sayısının artıp eksilmeyeceğini hatırlatmak isteriz.

⁶ Burada **teg** edatı gibi anlamında kullanılmamalıdır. Anlamlandırmayı şu şekilde yapmak daha doğru olur: Tanrı adına tanrı tarafından yaratılmış Türk Bilge Kağan (olarak) bu zamanda oturdum. Bu zamana oturmak demek, o zaman içerisinde hem mekâna hem de zamana hükmetmek demektir.(Bkz. ATMACA, Emine-Ayşe YILMAZ (AYDIN), (2007). “Köktürk Yazıtlarında “teg” in Kullanılış Şekilleri ve Cümle İçinde Kazandığı Anlamlar”, SDÜ 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 23–26 Ekim, Isparta). Burada kut inancına bir gönderme de söz konusudur. Buna göre, yönetici tanrının yeryüzündeki gölgesi, temsilcisi, onun seçtiği kutsal kişidir. Adaleti tanrı adına uygulama merciidir.

⁷ Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Cephesi 1. Paragraf, 1. Satır, 3. Kelime

⁸ Cümlelerin transkripsiyonlu şekli ve Türkiye Türkçesine aktarımı Muharrem Ergin’den alınmıştır. Ancak farklılık arz eden durumlarda Cengiz Alyılmaz ve Talat Tekin’in aktarımı da cümlenin altına bizzat belirtilmiştir.

⁹ Bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s.1.

1. +DA ekinin “yig” edatı ile birlikte karşılaştırma hâli eki fonksiyonunda kullanıldığı durumlar

öt)üken (yış)da yig i(di ermiş “Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş.” (BKC-3.4.6)

ıgar illigde ı(ğar) **kağanlıgda yig** kıldım “Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.” (BDC-24.1.6.2.1.)

ıgar illigde ı(ğar) **kağanlıgda yig** kıldım “Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.” (KDC-29.4.5-7)

ıgar oğlanıgıgda taygunuğuzda yigdi igidür ertigiz “Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz.” (KGD-1.3-4.6-1)

ötüken yışda yig idi yok ermiş “Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş.” (KGC-4.17)

2. +DA ekinin “artuq” edatı ile birlikte karşılaştırma hâli eki fonksiyonunda kullanıldığı durumlar

bizinte iki uçı sışarça **artuq** erti “Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi.” (T2.T.BC-5.1.5)

Ayrılma hâli eki fonksiyonu (23):

1. +DA ekinin “yan” çekim edatı ile birlikte ayrılma hâli fonksiyonunda kullanıldığı durumlar

(9) **kaanda yan** sabıg yana (10) kelti “Han tarafından söz dönüp geldi.” (T1.TKC-9.4.1)

2. +DA ekinin ayrılma hâli fonksiyonunda kullanıldığı edatsız yapılar

Bu örneklerde, +DA şekli “kel-, kelür-, adrıl-“ fiilleriyle birlikte ayrılma yani uzaklaşma hâli fonksiyonu taşımaktadır. Bu fiiller dikkat çektiği üzere hareket bildirirler ve hareket bildiren eylemler daha çok ayrılma ve yönelme hâlleriyle kullanılırlar. +DA ekini almış bu kelimelerin bir ortak yönü de kendilerinden sonra adeta Ø bir “taraf”(ından) edatını çağrıştırıyor olmalarıdır. Bu açıdan bu cümleler de birer *eksiltim* örneği olabilir.

türgiş **kağanda** körüg kelti “Türgiş kağanından casus geldi.” (T1.TKC-5.1.4)

öngre **kaıtandı** biriye **tabğaça** kırıya **kurıdında** yırıya **oğuzda** iki üç biğ sümüz kelteçimiz bar mu ne? “Doğuda Kitaydan, güneyde Çinden, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba?” (T1.T.GC-7.2.(2k-4k-6k))

türk budun **қанın** bulmayın **tabğaça** adrıldı “Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı.” (T1.TBC-2.1.5)

(13)...bu **kağanında** bu **beglerig(de...su)buğd(a** adrılmasar?) tü(rk budun) (14)özün edgü körteçi sen “Bu kağanından, bu beylerinden ...suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,kendin iyilik göreceksin.” (BKC-13.4(2.4.5)

elig yaşıma tatabı budun **kaıtandı** ad(rılı...)lker tağka(...) “Elli yaşımda Tatabı milleti Kitaydan ayrıldı...lker dağına...”(BGC-7.2.5)

kırkız **kağanda** tarduş inançu çor kelti “Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi.” (KKC-13.2.6)

on oq türgiş **kağanda** makaraç tamğaçı oğuz bilge tamğaçı kelti “On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi.” (KKC-13.1.5)

tüpüt **kağanda** bölün kelti “*Tibet kağanından vezir geldi.*” (KKC-12.3.3.)

tabgaç **kağanda** isiyi likenj kelti “*Çin kağanından İsiyi Likeng geldi.*” (KKC-12.1.5)

közde yaş kelser tıda **könülte** sıgıt kelser yanduru sakındım “*Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım.*” (KKC-11.1.3-7)

tabğ)aç **kağanda** bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im “*Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim.*” (KGC-11.4.5)

(13)...bu **kağanında** bu **beglerig(de...su)buñd(a** adrılmasar?) tü(rk budun) (14) özün edgü körteçi sen, ebiñe (ki)rteçi sen, buñsuz boldaçı s(en ...anda) kisre (tabgaç **kağand)a** bedizçig kıp k(elürtüm “*Bu kağanından, bu beylerinden ...suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep getirttim.*” (BKC-14.3.1)

kırıya kün batsıkdaki soğd berçik er bukarak ulus **budunda** enik señün oğul tarkan kelti “*Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından enik general, Oğul Tarkan geldi.*” (KKC-12.4.1-7)

Metinde, ayrılma hâli fonksiyonu, bir ekleşmede “+Dİn” ekiyle ifade edilir.

ança olurur erkli **oğuzdındın** körüg kelti “*Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.*” (T1.TGC.1.3.5)

İlgi hâli eki fonksiyonu (9):

1. isim+DA + “üze” yapısı (6)

Bu yapılarda, “+DA” eki bir isim üzerine eklenerek ardından gelen “üzerine, üstüne” manasındaki “üze” edatı ve “olur-“ fiiliyle birlikte ilgi hâli alt fonksiyonunu karşılamaktadır, bu fonksiyon ödünçlemesiyle de “olur-“ somut eyleminin manası yine somuttan soyuta aktarılarak “onlara hükmettim, yönettim” manası kastedilmektedir.

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablağ **budunda (üze** olurtum) “*İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum.*” (BDC-21.5.3)

neñ) yılsıg **budunda üze** olurmadım “*Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım.*” (BDC-21.4.1)

ol **törüde üze** eçim kağan olurtı “*O töre üzerine amcam kağan oturdu.*” (BDC.14-2.1)

kişi oğlında üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olurmuş “*İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan İstemi Kağan oturmuş.*” (BDC-3.1.2)

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablağ **budunda üze** olurtum “*İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan milletin üzerine oturdum.*” (KDC-26.3.1)

kişi oğlında üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olurmuş “*İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.*” (KDC-1.14)

2. anda + “içreki” yapısı (3)

Bu yapılarda, 3. şahıs zamirine getirilen +DA ekinin ilgi hâli fonksiyonunda ve “içreki” kelimesi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

(1) ilgerü kün) (2) toğsıkıña birigerü kün ortusınaru kırıgaru kün batsıkıña yırıgaru tün ortusınaru **anda içreki** budun qop maña körür “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir.” (BKC-2.2.6)

anda içreki ne kişi tin(...)'i yoq (bolda)çı er(ti...)a oqıgali kelti “Onun içindeki ne kadar insan ...yok olacaktı...çağırmaq için geldi.” (BDC-28.4.3)

ilgerü kün toğsık(k) a birigerü kün ortusınaru kırıgaru kün batsıkıña yırıgaru tün ortusınaru **anda içreki** budun (qop) m(añ) a k(örür) “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir.” (KGC-2.23)

Bulunma hâli eki fonksiyonu (98):

Aşağıdaki örneklerde ise +DA eki yalın ve ekli kelimeler üzerine gelerek yer bildirmekle görevlidir:

+Ø+(s)I)+(n)+DA

kapğan kağan türk sir budun **yirinte** bod yime budun yime kişi yime yoq erteçi erti “Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da millet de insan da hep yok olacaktı.” (T2.TKC-2.1.6)

yariş **yazıda** on tümen sü tirilti tir “Yariş ovasında yüz bin asker toplandı der.” (T2.TBC-1.1.6)

yariş **yazıda** tirilelim timiş “Yariş ovasında toplanalım demiş.” (T1.TKC-9-2.8)

altun **yışda** olurtumuz “Altun ormanında oturduk.” (T1.TKC-8.3.8)

altun **yışda** oluruñ tidi “Altun ormanında oturun dedi.” (T1.TKC-7.2.4)

(3)... türk sir budun **yirinte** (4) bod qalmadı “Türk Sir milletinin yerinde (4) boy kalmadı.” (T1.TBC-3.3.4)

kağanın birle soña **yışda** süñüşdüm “Kağanı birle Songa ormanında savaştım.” (BDC-27.2.7)

sü (t)egışinde yitineç erig kılıçladı “Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı.” (KKC-5.2.4)

türk budun yoq bolmazun tiyin budun bolçun tiyin qañım iltiriş kağanıñ ögüm ilbilge qatunuğ tenri **töpüsünde** tutup yügerü kötürmiş erineç “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.” (KDC-11.19)

türk budun yoq bolmazun tiyin budun bolçun tiyin qañım iltiriş kağanıñ ögüm ilbilge qatunuğ tenri **töpüsünde** tutup yügerü kötürti erineç “Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu Tanrı tepe(ler)sinden tutup yukarı kaldırmıştır” (BDC-10.4.1)

kağanın birle soña **yışda** süñüşdümüz “Kağanı ile Songa ormanında savaştık.” (KDC-35.3.7)

Zamir+DA

(32) oğ(uz...)t yağ(1 tenri) küç birtük üçün **anda** sançdım, (33) yañdım “Oğuz...düşman...Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım.” (BDC-32.6.2)

kapğan kağan (yiti) otuz yaşka (...**anda**...erti) “Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ... orda ... idi.” (T2.TDC-1.1.6)

(5) **anda** ayguçı(sı) (6) yime ben ök ertim, yağıçısı yime ben ök ertim “Onlarda müşaviri (6) yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim.” (T2.TGC-5.2.7)

(6) yabğusun şadın (7) **anda** ölürti “Yabğusunu, şadını (7) orda öldürdüler.” (T2.TBC-7.1.1)

beniþ budunum **anda** erür timiþ “Benim milletim ordadır demiþ.” (T1.TDC-4.4.3)

yañılıp ölsikiñin yime **bu(nda)** urtuñ “Yanılp öleceğini yine burda vurdum.” (BKC-8.3.5)

türk budun(uğ tirip i)l tutsıkuñın **bunda** urtum “Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum.” (BKC.8.2.7)

anda (ka)lm(ıþı) yir (sa)yu þop toru ö(lü yorıy)ur ertig “Orda, geri kalanınla, her yere zayıflayarak ölerək yürüyordun.” (BKC-7.2.3)

þop **anda** alkıñdıg arıl(tıg) “Hep orda mahvoldun, yok edildin.” (BKC-7.1.7)

anda añıg kiþi ança boþ(ğurur) ermiş: “Orda kötü kiþi şöyle öğretiliyormuş:” (BKC-5.4.3)

budunuğ **anda** bozdum “Milleti orda bozdum.” (BDC-39.3.2)

sukun (...oğ)lın yotuzın **anda** altım “Hiddetle.., oğlunu, karısını orda aldım.” (BDC-38.4.2)

(36) (ilig) törüg yigdi kaçğandım ıd(...) tirilip yı(...) (37) (**anda** süñü)şdüñ “İli, töreyi çok iyi kazandım... toplanıp...orda savaştım.” (BDC-37.1.1)

selenje kodı yorıpan kaçğan kısıltı ebın barkın **anda** bozdum “Selengadan aþağıya yürüyerek Kargan vadisinde evini, barkını orda bozdum...” (BDC-37.4.3)

ilin **anda** altım “ilini orda aldım.” (BDC-34.3.4)

anda tonra yılpağutu bir oğuşuğ tonra tigin yoğ(unda) egire tokıdım “Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum.” (BDC-31.2-3.5-4)

öküş ölteçi **anda** tirilti “çok ölecek orda dirildi.” (BDC-31.2.3)

karluğ budunuğ ölürtüm, **anda** altım (... bas)mıl kara(...bud...)karluğ budun tiri(lip kelti...)m öl(ürtüm) “Karluk milletini öldürdüm, orda aldım...Basmlı kara...karluk milletini toplanıp geldi.” (BDC-29.3.4)

ilin **anda** altım “İlini orda aldım.” (BDC-28.2.5)

kağanın yabğu(sı)n şadın **anda** ölürtüm “Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm.” (BDC-28.2.2)

kağanın ölürtüm, ilin **anda** altım “Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım.” (BDC-27.3.5)

süsin **anda** ölürtüm “Askerini orda öldürdüm.” (BDC-26.2.3)

ol süğ **anda** yok kıldım!(kışdım) “O orduyu orda yok ettim.” (BDC-25.3.3)

budunuğ **anda** bozdum “Milleti orda bozdum.” (BDC-25.1.4)

oğlın yo(tuz)ın yılkısin barımın **anda** altım “Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım.” (BDC-24.6.1)

yabğuğ şadıg **anda** birmiş “Yabguyu, şadı orda vermiş.” (BDC-12.3.3)

tölis tarduş budunuğ **anda** itmiş “Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.” (BDC-12.2.5)

ol sü **anda** ö(lti) “O ordu orda öldü.” (KKC-8.2.5)

ediz budun **anda** ölti “Ediz kavmi orda öldü.” (KKC-6.7)

ol at **anda** tüş(di) “O at orda düştü.” (KKC-4.5)

az budun **anda** yok boldı “Az milleti orda yok oldu.” (KKC-4.9)

kağanın **anda** ölürtümüz, ilin altımız “Kağanını orda öldürdük, ilini aldık.” (KDC-38.16)

kara türgiş budunuğ **anda** ölürmüş, almış “(Kara) Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş.” (KDC-40.27)

ol süg **anda** yok kıldımız(kışdımız) “O orduyu orda yok ettik.” (KDC-34.9)

ol at **anta** ölti “O at orda öldü.” (KDC-33.24)

ol at **anda** ölti “O at orda öldü.” (KDC-33.11)

(32) aň ilki tadıgıñ çoruñ boz (atıg binip tegdi ol at **anda**) (33) ölti “En önce Tadıgın, Çorun boz atına binip hücum etti. O at orda öldü.” (KDC-32-33.36)

ol süg **anda** yok kıldımız(kışdımız) “O orduyu orda yok ettik.” (KDC-32.17)

yabğuğ şadıg **anda** birmiş “Yabguyu, şadı orda vermiş.” (KDC-14.3)

tölis tarduş (budunuğ **anda** itmiş) “Tölis, tarduş milletini orda tanzim etmiş.” (KDC-13.28)

(10) yanılıp ölsikiñin yime (11) **bunda** urtum “Yanılıp öleceğini yine burda vurdum.” (KGC-11.1)

türk (budun ti)rip il tutsıqıñın **bunda** urtum “Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum.” (KGC-10.30)

qop **anda** alqıntıg arılıg “Hep orda mahvoldun, yok edildin.” (KGC-9.10)

anda qalmışı yir sayu qop toru örü yorıyur ertig “Orda geri kalanınla her yere zayıflayarak, ölerek yürüyordun.” (KGC-9.13)

anda aňıg kişi ança boşgurur ermiş “Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş:” (KGC-7.7)

kağan atıg **bunda** biz birtimiz “Kağan adını burda biz verdik.” (BDC-17.1.4)

+Ø+DA

usin **bunda** ıtı **yurtda** yatu qalur erti “Uykusunu burda terk edip, yurtta yatıp kalırdı.” (T1.TDC-2.2.5-7)

yañduq **yolta** yime ölti kök “Dağıttığımız, yolda yine öldü hep.” (T1.TGC-9.3.3)

inek kölükün **toqlada** oğuz kelti “İnek, yük hayvanı ile Toglada Oğuz geldi.” (T1.TGC-8.4.2)

(5) toruq buqalı semiz buqalı **arqada** (6) böñser... “Zayıf boğa ve semiz boğa arkada (6) tekme atsa...” (T1.TBC-5.4.1)

ıda taşda qalmışı qubranıp yiti yüz boldı “Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu.” (T1.TBC-4.1.(3-4)

(5) **tağda** sıgun ötser(ança?) “Dağda yabani geyik gürlerse, öylece” (BBC-5.1)

(bu **yirde** olurup tabğaç budun) birle tüz(ültüm “Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım.” (BKC-3.5.9)

töñkes **tağda** tegip toqıdım “Töngkes dağında hücum edip vurdum.” (BGC-8.2.1)

seleñe qodı yorıpan qarğan **qısilta** ebin barkın anda bozdum “Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vadisinde evini, barkını orda bozdum...” (BDC-37.4.3)

(35) igideyin tiyin sak(ınıp...) budun(...) (36) yazukla(...bi)riye **tabğaça**da atı küsi yok boldı “Besleyeyim diye düşünüp... millet... suçla...güneyde çinde adı sanı yok oldu.” (BDC-36.1.3)

bu **yirde** maña kul boldı. “ Bu yerde bana kul oldu.” (BDC-36.2.3)

ağuda iki uluğ sünüş sünüşdüm “Aguda iki büyük savaş yaptım.” (BDC-34.2.4)

ilki sü taşıkmış erti, ikin sü **ebde** erti “İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi.” (BDC-32.2.1)

törtünç ezginti **kadızda** sünüşdüm “Dördüncü olarak Ezginti Kadızda savaştım.” (BDC-31.4.3)

üçünç çuş **başında** sünüşdüm “Üçüncü olarak Çuş başında savaştım.” (BDC-30.5-2)

ikinti **andırğuda** sünüşdüm “İkinci olarak Andırğuda savaştım.” (BDC-30.4.1)

añ ilki toğu **balık da** sünüşdüm “En önce Togu Balıkta savaştım.” (BDC-30.2.5)

tamağ ıduğ **başda** sünüşdümüz “Tamağ Iduğ Başta sabaştım.” (BDC.29.2.6)

bolçuda sünüşdümüz “Bolçuda savaştık.” (BDC-28.1.1)

ıduğ **başda** sünüşdüm “Iduk Başta savaştım.” (BDC-25.2.8)

barduğ **yirde** edgüg ol erinç: “Gittiğin yerde hayrın şu olmalı.” (BDC-20.1.4)

teñr(ide) tirigdekiçe... “Gökte hayattaki gibi...” (KGDC-1.5.1-2)

ögüm kıatun ulayu öglerim ekelerim keliñünüm kıunçuyarım bunça yime tirigi küñ boldaçı erti, ölügi **yurtda** yolta yatu kıaldaçı ertigiz “Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız.” (KKC-9.5.4-5)

bişinç esginti **kadızda** oğuz birle sünüşdümüz “Beşinci olarak Ezginti Kadızda oğuz ile savaştık.” (KKC-7.26)

oza (k)elmiş süsin kül tigin ağıtıp toñra bir oğuş alpağı on erig toña tigin **yoğında** egirip ölürtümüz “İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük.” (KKC-7.21)

törtünç çuş **başında** sünüşdümüz “Dördüncü olarak Çuş başında savaştık.” (KKC-6.27)

üçünç **bo(lçu)da** oğuz birle sünüşdümüz “Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık.” (KKC-6.10)

ikinti **kuşalğuk da** ediz birle sünüşdümüz “İkinci olarak Kuşalğukta Ediz ile savaştık.” (KKC-5.17)

añ ilk toğu **balık da** sünüşdümüz “En önce Togu balıkta savaştık.” (KKC-4.30)

kara költe sünüşdümüz “Kara gölde savaştık.” (KKC-2.27)

(kül) tigin ol **sünüşde** otuz yaşayur erti “Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi.” (KKC-2.4)

tamağ ıduğ **başda** sünüşdümüz “Tamağ Iduğ Başta savaştık.” (KKC-1.28)

ol budunuğ **tabarda** kıo(nturtumuz?...) “O kavmi Tabarda kondurdük.” (KDC-38.27)

türkiş kağan süsi **bolçuda** otça borça kelti “*Türkiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi geldi.*” (KDC-37.13)

anı yañıp türki yargün **költe** bozdumuz “*Onu dağıtıp Türki Yargun Gölünde bozduk.*” (KDC-34.24)

barduk **yirde** edgüg ol erinç: kanıñ subça yügürti, süngükün toğça yatdı “*Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı.*” (KDC-24.6)

ilgerü kün **toğsık da** bökli kağanka tegi süleyü birmiş “*Doğuda gün doğusunda Bökli Kağana kadar ordu sevk edi vermiş.*” (KDC-8.9)

yoğcı sıgıtçı öñre kün **toğsık da** bökli çöl(l)üg il tabğaç tüpüt apar purum kırkız üç kırıkın otuz tatar kıtañ tatabı bunça budun kelipen sıgtamış yoğlamış “*Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.*” (KDC-4.7)

tokıtdım. b(u...il) erser, ança tağı erig **yirte** irser, ança erig **yirte** beñgü taş tokıtdım, bitid(d)im “*Yontturdum...İl ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım.*” (KGC-13.8-12)

bu **yirde** olurup tabğaç budun birle (5) tüzültüm “*Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım.*” (KGC-4.29)

türk kağan ötügen yış olusar **ilte** buñ yoğ “*Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.*” (KGC-3.2)

Sınırlandırma hâli eki fonksiyonu (22)

Aşağıdaki örneklerde +DA eki zaman, mekân sınırlandırması yaparak ismi fiile bağlamaktadır. Ek, bu fonksiyonda iken kendisinden sonra başka bir kelimeyi (iken) çağrıştırarak *eksiltim* yapısı oluşturmaktadır.

(13) kañım (14) kağan uçduğda özüm sekiz **yaşda** ıaltım “*Babam kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım.*” (BDC-14.1.5)

kañım kağan uçduğda inim kül tigin yi(ti **yaşda** ıaltı...) “*Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı...*” (KDC-30.30)

türkiş budunuğ **uda** basdım “*Türkiş kavmini uykuda bastım.*” (BDC-27.5.4)

(26) süñüg batımı (27) kırığ söküpen kögmen yışığ toğa yo(rıp) kırkız budunuğ **uda** basdım “*Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını alarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım.*” (BDC-27.2.2)

türkiş budunuğ **uda** basdımız “*Türkiş kavmini uykuda bastık.*” (KDC-37.2.2)

Ekin “ol” 3. şahıs zamiri üzerinde ve bir edat (berüki, ötrü, kisre, Ø) ile birlikte kullanıldığı şu örneklerde de fiilin yer veya zaman açısından sınırlandırılarak tamamlandığı görülmektedir:

(1) inel kağanka (añıp...t sağa?) tezık toğar (s... in...) (2) **anda berüki** suğ başlığ soğdak budun ıop kelti, yükünti(...) “*İnel kağana korkup...Tezık, Tokar... ondan berideki suğ başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi...*”(T2.TGC-2.1.1)

anda ötrü oğuz ıopun kelti “*Ondan sonra Oğuz tamamiyle geldi.*”(T1.TGC-9.3.7)

anda ötrü kağanıma ötüntüm “*Ondan sonra kağanıma arz ettim.*”(T1.TGC-5.2.4)

anda kisre tenri bilig birtük için özüm ök kağan kıldım “*Ondan sonra tanrı bilgi vermediği için kendim bizzat kağan kıldım.*”(T1.TBC-6.2.5)

(13)...bu kağanında bu beglerig(de...su) bunđ(a adrılmasar?) tü(rk budun)(14) özün edgü körteçi sen, ebiñe (ki)rteçi sen, bunşuz boldaçı s(en ...**anda**) **kisre** (tabğaç kağand)a bedizçig kıp k(elürtüm “*Bu kağanından, bu beylerinden ...suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep getirttim.*” (BKC-14.2.4)

anda kisre tengri yarlıkadıķ için kıtım ülügüm bar için ölteçi budunuğ (tirgür)ü igit(t)im “*Ondan sonra Tanrı buyurduğı için, devletim, kısmetim var olduğı için, ölecek milleti diriltip besledim.*”(BDC-23.4.2)

anda kisre inisi kağan bolmış eri)ñç “*Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii.*” (BDC-5.5.2)

anda (kisre inisi eçisin teg) kıılınmaduķ erinç, oğlı kañın teg kıılınmaduķ erinç “*Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi (6) kıılınmamış olacak, oğlu babası gibi kıılınmamış olacak.*”(BDC-(5-6).6.4)

anda kisre kıara türgiş budun yağı bolmış “*Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş.*” (KDC-39.12)

anda yana kirip türgiş kağan buyruķı az tutuķuğ elgin tutdı “*Ondan sonra tekrar girip Türgiş kağanının buyruķu az valisini elle tuttu.*” (KDC-38.5)

anda kisre yir bayırku uluğ irkin yağı boldı “*Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ Irkini düşman oldu.*” (KDC-34.12)

(28) budunuğ igideyin tiyin yırıgaru oğuz budun tapa ilgerü kıtañ tatabı budun tapa birigerü tabğaç tapa ulug sü iki yigir(mi süledim... sünüşdüm. **anda**) (29) **kisre** tengri yarlıkazu kıtım bar için ülügüm bar için ölteçi budunuğ tirgürü igit(t)im “*Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru, on iki defa büyük ordu sevk ettim, ...savaştım. Ondan (29) sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğı için, kısmetim var olduğı için, ölecek milleti diriltip besledim.*” (KDC-28-29.30)

(4) **anda kisre** inisi kağan (5) bolmış erinç, oğlı kağan bolmış erinç “*Ondan sonra küçük kardeşi kağan (5) olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii.*” (KDC-4-5.31)

anda kisre inisi eçisin teg kıılınmaduķ erinç, oğlı kañın teg kıılınmaduķ erinç “*Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kıılınmamış olacak, oğlu babası gibi kıılınmamış olacak.*” (KDC-5.1.7)

Metinde “3” örnekte “+da” ekini üstüne alan 3. Şahıs zamiri bu hâliyle “o zaman” anlamında yeni bir kullanım kazanmıştır ve “zaman zarfı” olarak kullanılmıştır, yani yine zamanda sınırlandırma görevini üstlenmiştir ve edatsızdır.:

(yağuru) kıond(ukda) kisre añıg biligin **anda** ö(yür ermi)s “*Yaklaştırap konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*” (BKC-4.4.1)

yağuru kıonduķda kisre añıg bilig **anda** öyür ermiş “*Yaklaştırap konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*” (KGC-5.27)

anda sağındıma “*O zaman düşündüm.*” (T1.TDC-5.4.2)

Yönelme hâli eki fonksiyonu (2):

Bu isim-fiil geçişlerinde +DA ekinin yönelme fonksiyonunu, hareket bildiren fiiller olan *kel-* ve *kelür-* eylemleriyle kazandığı görülmektedir.

(3) ol **yirte** ben bilge tonyukuğ tegürtük için (4) sarığ altun, ürüng kümüş kız kıdüz egri tebi ağı buşsuz kelürti “*O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için (4) sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi.*” (T2.TGC-3.2.2)

tabğaç(...) bu **yirde** kelti “*Çin ...bu yere geldi*” (BDC-35.4.3)

+DA şeklinin başka eklerle oluşturduğu mürekkep şekiller:

1. +DAKI sıfat-isim ekli isim + tamlanan isim yapısı (13)

+DA bulunma hâli eki ve + KI aitlik ekinin birleşmesinden mürekkep bir ek olan +DAKI¹⁰ sıfat-isim ekli tamlayan ve bir tamlanandan oluşan bu ekleşmelerde +DA eki üst fonksiyonu olan hâl durumundan çıkıp artık ismi fiile değil, +KI aidiyet eki ile birlikte ismi isme bağlayarak, sıfatlandırma fonksiyonlu isim tamlamaları teşkil etmektedir.

on tünke **yantağı** tuğ ebirü bardımız “*On gecede dağdaki engeli dolanıp gittik.*”(T1.TKC-2.2.3)

könülteki sabımın urturtum...) “*gönüldeki sözümü vurdurdum.*”(BKC-14.6.2)

teğri yarlıkaduk (üçün ö)züm olurtukuma (dört **bulunacağı**) budunuğ itdim, yarattım: (...) kıldım “*Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim...kıldım...*” (BKC-9.3.4)

dört **bulunacağı** budunuğ çop baz kıldı, yağısız kıldım “*Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım.*”(BDC-24.2.5)

(10) kañım kağan yiti yigirmi erin (taşıkmış taşra yoriyur tiyin kü eşidip **balık dağı** tağıkmış, tağdağı) (11) inmiş “*Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş.*(BDC-10.6.2-4)

¹⁰ Bu örneklerde isim-isim düzeyinde ilişki kurup tamlanan durumundaki kelimeye eklenen ancak eklendiği bu kelime bu haliyle anlam bakımından eksiltildi olduğu yani tamamlanmadığı için yapım eki diyemeyeceğimiz bu tür ekler konusunda pek çok görüş vardır. Turan, bu ekle ilgili şu açıklamayı yapar: “Söz tamamlamaya gelmişken, hakkında bir türlü karar verilemeyen ve bu yüzden birbiriyle çelişkili tasniflere malzeme teşkil eden gelen +ki ekinin, bizce tamlananın bir türünü oluşturan bir çekim ekinde başka bir şey olmadığını ifade etmek isterim. **Ki** eki, belirtme fonksiyonlu tamlamayı kuran eklerin tamlayan unsurunda bulunan +(n)In eki gibi eklenen, fakat +(n)In ekinin sadece aidiyet belirten ve tamlamadaki iyelik ekiyle bağımlı olan fonksiyonuna karşılık, tamlananda iyelik istemeyerek hem belirtme hem vasıflandırma fonksiyonu gösteren bir tamlama çeşidi oluşturan, muayyen bir ek olarak adlandırılabilir(Turan, 2000: 2). Şerifoğlu, “Türkiye Türkçesinde İsimleri Sıfat Yapan Eklerin Durumları Üzerine Bir İnceleme ve Yeni Bir Terim Önerisi” başlıklı yazısında “bu eklerin isimlere eklendiği, ancak eklendiği isimlerden yeni anlamda başka bir söz veya kavram türetmediği, sadece eklendiği ismi sıfat görevine soktuğu görülmektedir. Bir diğer husus, bu eklerin sıfat yapma göreviyle kullanıldıkları durumlarda hem şekil olarak hem de açığa çıkarılmak istenen anlam bakımından bir tamlayan-tamlanan ilişkisi kurmalarıdır. Yani sadece eklendikleri isimlerle tek bir söz olarak kastedilen anlam bitimliliği sağlanamamaktadır. Bu sebeplerden dolayı, bu örneklerdeki gibi kullanımlarda bu ekler yapım eki diyemeyeceğimiz kesindir.” demektedir. Karıştırıldıkları bir başka tür ek olan sıfat-fiil ekleriyle aradaki tek farkın da, eklendikleri sözlerin fiil değil isim olduğunu belirten Şerifoğlu, “dilimizin unsurlarını hem söz hem de ek bağlamında temel iki kategoride incelediğimiz, tanımladığımız ve adlandırdığımız gerçeğinden hareketle, fiillere eklenip isimlerin nitelenmesine yardımcı olan ekleri Sıfat-Fiil ekleri olarak kabul ediyorsak, isimlere eklenip yine isimlerin nitelenmesine yardımcı olan bu ekleri de Sıfat-İsim ekleri olarak adlandırmamızın doğru bir yaklaşım olacağını düşünüyorum.” şeklinde açıklar.(Şerifoğlu, 2015:77)

yoğcı sıgıtçı öngre kün **toğsık dağ**ı bökli çöl(l)üg il tabğaç tüpüt apar purum kırkız üç kırıkın otuz tatar kıtañ tatabı bunça budun kelipen sıgtamış, yoğlamış “*Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.*” (BDC-5.1.5)

sü sülepen tört **buluñdağ**ı budunuğ (çop almış, çop baz kılmış) “*Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabı kılmış.*” (BDC-3.4.5)

bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört **buluñdağ**ı (...)dim “*Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ...dim.*”(BDC-2.4.5)

kurıya kün **batsık dağ**ı soğd berçik er buçarak uluş budunda enik señün oğul tarkan kelti “*Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi.*” (KKC-12.4.1-7)

(29) tört **buluñdağ**ı (30) budunuğ çop baz kıldım, yağısız kıldım “*Dört taraftaki milleti hep tabı kıldım, düşmansız kıldım.*”(KDC-29.5.4)

(11) taşra (12) yorıyur tiyin kü eşidip **balık dağ**ı tağıkmiş, **tağdağ**ı inmiş, tirilip yitmiş er bolmış “*Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş.*” (KDC.12.1.5)

sü sülepen tört **buluñdağ**ı budunuğ çop almış “*Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabı kılmış.*” (KDC-2.2.1)

2. +(r)AKI¹¹ sıfat-isim ekli isim + tamlanan isim yapısı (5)

+(r)A yön gösterme eki ve +KI aitlik ekininin birleşiminden mürekkep +(r)AKI sıfat-isim ekli tamlananın bir tamlanan ile birlikte kullanıldığı bu eklemelerde de +(R)A eki üst fonksiyonu olan yön gösterme durumundan çıkıp artık ismi fiile değil, +KI aidiyet eki ile birlikte ismi isme bağlayarak, sıfatlandırma fonksiyonlu isim tamlamaları teşkil etmektedir.

türk budunuğ ötüken yirke ben özüm bilge tonyuğuk ötüken yirig çonmuş tiyin eşidip **biriyeki** budun **kurıyağ**ı **yırıyağ**ı **öğreki** budun kelti “*Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.*” (T1.TGC-10.(2.3).7.2-3-4)

(1) **öğreki** er (2) yoğuru (ıdıp), bar baş aşdımız “*Öndeki er çığneyi verip, ağaç olan tepeyi aştk.*” (T1.TKC-1.4.1)

3. yağuru kon- birleşik fiili ile birlikte -DIK sıfat-fiil eki ve +dA ekinin birleşiminden mürekkep “-DIKda kisre” zarf-fiil ekli şekillerin kullanıldığı durumlar (2)

(yağuru) **ķond(uķ da) kisre** ańıg biligin anda ö(yür ermi)s “*Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*” (BKC-4.4.1)

yağuru **ķonduķ da kisre** ańıg bilig anda öyür ermiş “*Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*” (KGC-5.27)

4. -DIK sıfat-fiil eki ve +dA ekinin birleşiminden mürekkep “-DIKda” zarf-fiil ekli şekillerin kullanıldığı durumlar (8)

¹¹ +DA ekinin üstlendiği görevleri karşılayan farklı ekler (+DIn, +(K)A, +GARU gibi) den biri olarak + (r)A eki de yazımıza dâhil edilmiştir.

süsin anda sançdım, yabırdım (...) yarbit (... yaşı)ma amğı korgan **kışladı** da yut boldı “Askerini orda mızrakladım, yıprattım...yıprat...otuz iki yaşında Amğı kalesinde kışladıka kılık oldu.” (BDC-31.4-6.5-2)

(14) eçim kağan **olurtu** (d)a özüm tigin erk(...) iy(...) teñri (yarlıkaduğ için) (15) dört yigirmi yaşımka tarduş budun üze şad olurtum “Amcam kağan oturduğunda kendim prens... Tanrı buyurduğı için on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum.”(BDC-14.4.6)

(13) kañım (kağanka) baş(lay)u baz kağanıg balbal (tikmiş./ kañım) (14) kağan **uçdu** da özüm sekiz yaşda kaltım “Babam kağan için ilkin Baz kağanı balbal olarak dikmiş. Babam kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım.”(BDC-14.1.2-5)

üze kök teñri as(ra yağız yir **kılındu** da ikin ara kişi oğlı kılınmış) “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıka, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.”(BDC-2.5.5)

Ol **tegdükde** bayırkunıñ aq adğırıg udluğın sıyu urtı “O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular.”(KDC-36.3.2)

kañım kağan **uçdu** da inim kül tigin yi(ti yaşda kaltı...) “Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı...” (KDC-30.30)

eçim kağan **olurtu** da özüm tarduş budun üze şad ertim “Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim.” (KDC-17.1.3)

üze kök teñri asra yağız yir **kılındu** da ikin ara kişi oğlı kılınmış “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıka, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.” (KDC-1.1.7)

5. +dA ekinin “-tuğında” zarf-fiil şekliyle birlikte kullanıldığı durumlar (4)

(8) (kañım) (9) kağan eçim kağan **olurtu** nda dört bulundakı budunuğ nence itm(iş...) “Babam kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş...” (BKC-9.1.4-6)

kañım türk bilge kağan **olurtu** nda türk amtı begler kisre tarduş begler kül çor başlayı ulayı şadpıt begler öñre tölis begler apa tarğa(n) (14) başlayı ulayı şad(pıt) begler bu (...) taman tarğan tonyukuk boyla bağa tarğan ulayı buyruk(...) iç buyruk sebıg kül irkin başlayı ulayı buyruk bunca amtı begler kañım kağanka ertıñü (15) ertıñü ti umuğ i(tdi?...t) “Babam Türk Bilge kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleriğ Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleriğ önde tölis beyleriğ Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleriğ bu... taman Tarkan, Tonyukuk boyla Bağa Tarkan ve buyruk... iç buyruk Sebıg Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalade fevkalade çok iltica etti.” (BGC-13.2.6)

eçim kağan ili kamsağ **boltu** nda budun ilig ikegü **boltu** nda izgil budun birle sünüşdümüz “Amcam kağanın ili sarstığındağ millet, hükümdar ikiye ayrıldığındağ İzgil milleti ile savaştık.” (KKC-3.2-3.8-4)

+DA ekinin umumî fonksiyonu olan bulunma hâli fonksiyonunu ödünçleyen diğer şekiller:

+(K)A

Abidelerde umumî fonksiyonu yönelme hâl fonksiyonu (89) (Bkz. ŞANLI, YILMAZ-2009, 246) olan bu şekil, bazı örneklerde yer yer eksilteli yapı da göstererek bulunma, sınırlandırma vb. işlevler de sergilemektedir.

Eksiltili yapılar (8)

Bu durumda ek, kendisinden sonra bir kelimenin varlığını çağrıştırıyor. Korkmaz, “eksiltim” adı verdiği bu anlam olayını “anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayıdır” olarak açıklar (1992, 53). Aslında bu örneklerde amaçlanan en az çaba kanunu gereği bu hâl eki sonrası gelecek kelimeyi şeklen telaffuz etmeyip mana olarak hissettirmektir. Yani kelime damga (Ø) olarak derin yapıda asıl yerindedir. Bu eksiltili yapıların genelinde ekin yaş, zaman, an bildiren kelimelerin üzerine gelerek zaman sınırlandırması yapması dikkat çekicidir. Ek, aşağıdaki örneklerde eksiltili yapıda sınırlandırma fonksiyonundadır.

(14) eçim **kağan** olurtuğ(d)a özüm tigin erk(...) iy(...) teñri (yarlıkaduğ için) (15) dört yigirmi **yaşımka** tarduğ budun üze şad olurtum “*Amcam kağan oturduğunda kendim prens... Tanrı buyurduğu için on dört yaşında (iken) Tarduğ milleti üzerine şad oturdum.*” (BDC-14.4.6)

kırkıuzı **uğa** basdımız “*Kırgızı uykuda (iken) bastık.*” (T1.TKC-3.3.7)

kül tigin ö(zi?) **kırk artuğ** (ı yiti) **yaşın(a)** bulıt bust(adı) “*Kül Tigin kendisi kırık yedi yaşında (iken) bulut çöktüdü.*” (KKDC-1.5.1)

barkın bedizin bitig tak(ın) biçin **yılka** yitiñ ay **yiti otuzka** kop alkd(ım)ız “*Türbesini, resmini, kitabe taşını maymun yılında (iken) yedinci ay, yirmi yedinci günde (iken) hep bitirdik.*” (KKDC-1.3.(5-9))

tokuzunç ay **yiti otuzka** yoğ ertürtümüz “*Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde (iken) yas töreni tertip ettik.*” (KKDC-1.2.4)

kül tigin koñ **yılka** yiti **yigirmike** uçdı “*Kül Tigin koyun yılında (iken) on yedinci günde (iken) uçtu.*” (KKDC-1.1(4-6))

Sınırlandırma hâli fonksiyonu (1)

on tünke yantaği tuğ ebirü bardımız “*On gecede dağdaki engeli dolamp gittik.*” (T1.TKC-2.2.3)

Bulunma hâli fonksiyonu (7)

üze kök teñri **asra** yağız yir kılındıka ikin ara kişi oğlu kılınmış “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıka, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.*” (KDC-1.1.7)

(10) **üze** türk teñrisi türk ıduğ yiri (11) subı ança itmiş “*Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim ermiş.*” (KDC-10.4.2)

ilgerü kün **toğsık (k)a** bökli **kağanka** tegi süleyü birmiş “*Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş.*” “*Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş.*” (BDC-8.1.6)

(1) teñri teg teñri yaratmış türk bilge **kağan** sabım: **kañım** türk bilge (kağan...)ti sir tokuz oğuz iki ediz kerekülüg begleri budunı (... türk teñ(ri...)) (2) **üze** **kağan** olurtum. “*Tanrı gibi tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri, milleti... Türk tanrısı... üzerinde kağan oturdum.*” (BDC-2.1.1)

üze kök teñri as(ra yağız yir kılındıka ikin ara kişi oğlu kılınmış) “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıka, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.*” (BDC-2.5.5)

eçim kağan olurtuğda özüm tarduş budun **üze** şad ertim “Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim.” (KDC-17.1.3)

+GARU (8)

(1) **ilgerü** kün) (2) toğsıqıña **birigerü** kün ortusınaru **ķurıgaru** kün batsıqıña **yırıgaru** tün ortusınaru anda içreki budun **ķop** maña körür “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batisına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir.” (BKC-2.2.6)

ilgerü kün toğsıq(ķ)a **birigerü** kün ortusınaru **ķurıgaru** kün batsıqıña **yırıgaru** tün ortusınaru anda içreki budun (ķop) m(añ)a k(örür) “Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batisına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir.” (KGC-2.23)

Sonuç:

Abidelerde +DA ekinin işlevlerine dair yaptığımız taramalar göstermektedir ki, bütün eklerde olduğu gibi bu ek de görev tayininde aynı yaklaşımı gerektirmektedir. Bilindiği üzere, eklerin sınıflandırma tecrübelerinde karşılaşılan problemlerin sebeplerinin başında bir ekin fonksiyonunun ne olduğuna, o ekin en çok hangi fonksiyonda kullanıldığına bakarak karar verilmesi gelmektedir. Şekle dayalı gramer anlayışının bir neticesi olarak şekiller bazı fonksiyon etiketlemeleriyle doğmakta aynı şekil farklı fonksiyonlarda kullanıldığında ya fonksiyon kayması ya da eklerin birbirinin yerine kullanılması gibi adlandırmalar ortaya çıkmaktadır. Bu makalede +DA şeklinin üst fonksiyonu hâl eki olma durumundan hareketle Köktürk Abidelerinde cümle içerisinde isimden fiile ve isimden isime bağlanışlarda bu şeklin karşılaşılan alt fonksiyonları, bunların sıklıkları ve bu ekin umumî fonksiyonu bulunma yani yer bildirme işlevinden hareketle bu işlevi karşılayan diğer şekiller üzerinde durulmuştur. +DA şeklinin bağlam içerisinde yapım eki, fiilimsi vb. işlevleri olabileceği gibi ihtimaller bulunmakla birlikte abidelerde ekin bu işlevlerine değinilmemiştir. Bir ekin sınıfı, “yapım eki, “çekim eki”, “fiilimsi eki” ..gibi örneklerden bağımsız olarak isimlendirilmeli ve yapısı, fonksiyonu bakımından izah edilerek belirtilmelidir. Ancak, hiçbir ek örneği, kullanıldığı yerden tecrit edilerek, tek başına bu kategorik isimlerle anılmamalıdır. Çünkü bir ek örneğinin ait olduğu kategori, ancak kullanıldığı yer itibarıyla ve kullanım anında hükme bağlanabilir (TURAN, 2000:2). Bu kanun, yazımıza +DA bulunma hâl ekinin fonksiyonları yerine, +DA EKİNİN KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ, CÜMLELERDEKİ DURUMLARI VE FONKSİYON YÜKLERİ dememizin de bir bakıma izahıdır.

Metinlerin taranması sonucunda Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Abidelerinde +DA ekinin geçtiği toplam 197 cümle tespit ettik. Ekin bu fonksiyon dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: +DA ekinin abidelerde görülen fonksiyonları

+DA	
FONKSİYONU	KULLANIM SAYISI
BULUNMA HÂLİ EKİ	98
İŞARETLEME HÂLİ EKİ	6
KARŞILAŞTIRMA HÂLİ EKİ (“yig” ve “artuķ” edatları ile birlikte)	10

AYRILMA (UZAKLAŞMA) HÂLİ EKİ	Edatsız 22
	Edatlı (yan) 1
İLGİ HÂLİ EKİ (“üze” ve “içreki” edatları ile birlikte)	9
YÖNELME HÂLİ EKİ	2
SINIRLANDIRMA HÂLİ EKİ	Edatsız 8
	Edatlı (kisre, berüki, ötrü) 14
BİRLEŞİK EKLERDE ZARF FİİL FONKSİYONU	14
BİRLEŞİK EKLERDE SIFAT-İSİM EKİ FONKSİYONU	18
TOPLAM	197

Tablo 2: +DA ekinin umumî fonksiyonu olan bulunma hâli fonksiyonunu karşılayan diğer ekler

ABİDELERDE BULUNMA HÂLİ FONKSİYONUNU KARŞILAYAN DİĞER EKLER	
+(K)A	16
+GARU	8
Toplam	24

ABİDELERDE AYRILMA HÂLİ FONKSİYONUNU KARŞILAYAN DİĞER EKLER	
+Dİn	1
Toplam	4

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere hâl eki yönüyle ele aldığımız bu ek abidelerde en sık bulunma hâli kategorisinde kullanılmakta, ayrılma, ilgi, sınırlandırma ve karşılaştırma hâllerinde edatlı kullanımlar dikkat çekmektedir. Ek ayrılma hâlinde iken kullandığı edatları diğer hâllerde, karşılaştırma hâlinde iken kullandığı edatları diğer hâllerde, sınırlandırma hâlinde iken kullandığı edatları diğer hâllerde veya ilgi hâlinde iken kullandığı edatları diğer hâllerde kullandırmamaktadır. Yani fonksiyon ve kullanılan edat arasında doğrudan ve adeta kurallı bir kullanım söz konusudur. +DA eki, ayrılma hâlinde iken ardından **yan**, sınırlandırma hâlinde iken **kisre**, **berüki**, **ötrü**, **Ø** edatlarını, ilgi hâlinde iken “**üze**” ve “**içreki**” edatlarını, karşılaştırma hâlinde iken “**yig**” ve “**artuk**” edatlarını talep etmektedir. Ekin eklendiği isim ve bağlandığı fiil arasında da morfo-sentaktik ilişkiler dikkati çeker. Ayrılma ve yönelme fonksiyonunun karşılandığı örneklerde daha çok *kel-*, *kelür-*, *adrıl-* gibi hareket eylemlerini seçen isim, zamanda sınırlama hâlinde ise durum bildiren *ol-*, *kal-* gibi ya da *ö-* gibi soyut fiilleri seçmektedir. Ekin *ayrılma*, *bulunma*, *yönelme* gibi hâllerde bağlandığı fiilin anlamını soyutlama durumu görülmezken *sınırlandırma*, *işaretleme* hâli fonksiyonu kazandığı örneklerde bağlandığı fiilin anlamının somuttan soyuta aktarıldığı ya da yan anlamlar kazandığı görülür:

(yağuru) **ḳond**(ukda) kisre añığ biligin **anda** ö(yür ermi)s “*Yaklaştırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.*” (BKC-4.4.1) “**sınırlandırma**”

türğış **ḳağanda** körüg **kelti** “*Türğış kağanından casus geldi.*” (T1.TKC-5.1.4) “**ayrılma**”

türk budun ḳanın bulmayın **tabğaçda** **adrıldı** “*Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı.*” (T1.TBC-2.1.5) “**ayrılma**”

tabğaç(...) bu **yirde** kelti “*Çin ...bu yere geldi.*” (BDC-35.4.3) “**yönelme**”

türğış budunuğ **uda** **basdım** “*Türğış kavmini uykuda bastım.*” (BDC-27.5.4) “**sınırlandırma**”

teñri teg **teñride** **bolmış** türk bilge ḳağan bödke olurtum “*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge kağanı, bu zamanda oturdum*”¹² (BKC-1.1.3) “**işaretleme**”

Yukarıdaki son iki (2) örnekte görülen *bas-* ve *ol-* fiilleri bilindiği üzere tek başına iken temel anlamları somut olan fiillerdir. *bas-* Türkçe Sözlük’te ilk anlamı “vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak” (2011:262) olarak açıklanırken bu örnekte sözlükte sekizinci (8.) anlamı olan “baskın yapmak” manasını kazanmıştır. Dilimizde ilk anlamını daha çok yönelme hâli ekiyle veren *bas-* eylemi, bu örnekte bu manasını bağlandığı ismin yanı sıra +DA eki ve bu ekin zamanda sınırlandırma fonksiyonuna da borçludur. *Ol-* eylemi de Türkçe Sözlük’te “meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak” (2011:1798) temel anlamıyla açıklanırken yine bu bağlamda başta *teñri* kelimesi olmak üzere diğer kelimelerin etkileşimi ve +DA ekinin özneye işaretleme hâllendirme fonksiyonuyla ismi fiile bağlaması neticesinde manasını soyutlamış ve “tanrı tarafından yaratılmış” manası kazanmıştır.

Kısaltmalar:

Bkz. : Bakınız.

BKC : Bilge Kağan Kuzey Cephesi

BDC : Bilge Kağan Doğu Cephesi

¹² Burada *teg* edatı gibi anlamında kullanılmamalıdır. Anlamlandırmayı şu şekilde yapmak daha doğru olur: Tanrı adına tanrı tarafından yaratılmış Türk Bilge Kağan (olarak) bu zamanda oturdum. Bu zamana oturmak demek, o zaman içerisinde hem mekâna hem de zamana hükmetmek demektir.

BGC	: Bilge Kağan Güney Cephesi
BBC	: Bilge Kağan Batı Cephesi
KGC	: Kül Tigin Güney Cephesi
KDC	: Kül Tigin Doğu Cephesi
KKC	: Kül Tigin Kuzey Cephesi
KBC	: Kül Tigin Batı Cephesi
KGDC	: Kül Tigin Güneydoğu Cephesi
KKDC	: Kül Tigin Kuzeydoğu Cephesi
T1.TKC	: Tonyukuk Birinci Taş Kuzey Cephesi
T1.TGC	: Tonyukuk Birinci Taş Güney Cephesi
T1.TBC	: Tonyukuk Birinci Taş Batı Cephesi
T1.TDC	: Tonyukuk Birinci Taş Doğu Cephesi
T2.TGC	: Tonyukuk İkinci Taş Güney Cephesi
T2.TBC	: Tonyukuk İkinci Taş Batı Cephesi
T2.TKC	: Tonyukuk İkinci Taş Kuzey Cephesi
T2.TDC	: Tonyukuk İkinci Taş Doğu Cephesi

KAYNAKLAR

- ALYILMAZ, Cengiz, (1994). Orhun Yazıtlarının Sözdizimi, Erzurum.
- ALYILMAZ, Cengiz, (2004). Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi, Kurmay Yayınları, Ankara.
- ALYILMAZ, Cengiz, (2005). Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, Kurmay Yayınları, Ankara.
- ALYILMAZ, Semra, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, Dil Araştırmaları, Sayı: 7 Güz 2010, s. 107-123.
- ATMACA, Emine-Ayşe YILMAZ (AYDIN), (2007). “Köktürk Yazıtlarında “teg” in Kullanılış Şekilleri ve Cümle İçinde Kazandığı Anlamlar”, SDÜ 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 23–26 Ekim, Isparta.
- BARUTÇU, ÖZÖNDER, F.Sema, (1995). “tengri teg tengride bolmış türük bilge kagan ve tengri teg tengri yaratmış türük bilge kagan ibareleri Üzerine”, TKA 32/1-2 (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan),TKAE Yay. S:89-95 Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1984), Türk Dilinde Edatlar (En eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede Yönelme (dativ) Hâli. Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 29, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 67-76.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2004). Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2004i
- ERGİN, Muharrem, (2000). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

- KARAAĞAÇ, Günay, (2009). Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla, (2011). Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, 16. Baskı, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NADİR, İlhan, (2001) "Zamana Hükümdar Olmak", Türk Dili, S.590, Şubat, s.175-179,
- ORKUN, Hüseyin Namık, (1987). Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara.
- SERTKAYA, Osman Fikri, Göktürk Tarihinin Meseleleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.
- ŞANLI Cevdet-YILMAZ Kaan, (2009) “Köktürk Metinlerinde Yönelme Hâlinin Kullanıldığı Cümlelerdeki İşlevleri, I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, 18-20 Kasım, AFYONKARAHİSAR.
- ŞERİFOĞLU, Yasin, (2015). “Türkiye Türkçesinde İsimleri Sıfat Yapan Eklerin Durumları Üzerine Bir İnceleme ve Yeni Bir Terim Önerisi”, TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2015 Yıl:3, Sayı:6 Sayfa:71-78.
- TEKİN, Talat, (2008). Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TURAN, Zikri, (2000) “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı- Basılmamış Tebliğ, Eylül, Çeşme-İzmir.
- Türkçe Sözlük, (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- USER, Hatice Şirin, (2009) Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yayınları:32, Konya.